

Paweł Polak

**TRADYCJA KRAKOWSKIEJ FILOZOFII W NAUCE:
MIĘDZY XIX A XXI WIEKIEM¹**

**TRADITIONS OF PHILOSOPHY IN SCIENCE
IN KRAKÓW: BETWEEN 19TH AND 21ST CENTURY**

SUMMARY

In this article the analysis of philosophy in science in Kraków was presented. This philosophy was strictly tied with science and was strongly inspired by new scientific concepts and theories. It forms a distinctive philosophical tradition, which is still continued in Kraków.

The aim of this paper is to show, how historical research on the Kraków's philosophy in science could give some inspirations to modern discussions in this field. Two cases was chosen: a concept of interdisciplinary dialog and a concept of history of science's relations to philosophy.

KEYWORDS: Kraków's philosophy of nature, interdisciplinary research, methodology, history and philosophy of science, Stefan Pawlicki, Władysław Heinrich, Michał Heller

---

¹ Niniejszy artykuł jest rozszerzoną i nieco zmienioną wersją mojego poprzedniego opracowania: *Krakowska filozofia przyrody – między XIX a XXI wiekiem*, „Studia z Filozofii Polskiej” t. 11 (2016), s. 175–190. Zagadnienia te były prezentowane i dyskutowane podczas VIII Seminarium Historyków Filozofii Polskiej w Katowicach.

Wprowadzenie

Specyfikę filozofii uprawianej na Wydziale Filozoficznym UPJPII tworzy w znacznej mierze nurt związany z refleksją nad nauką. Nauka traktowana jest jako źródło obrazu świata, dostarcza ona podstaw dla filozoficznej wizji przyrody, ale i sama jest źródłem ważnych problemów filozoficznych. Nauka rozpatrywana jest zarówno w kontekście najnowszych jej osiągnięć, jak i w perspektywie historycznej. Należy zaznaczyć, że historia nauki odgrywa równie inspirującą rolę, jak najnowsze teorie i wyniki naukowe, stanowi zatem integralną część prowadzonej refleksji.

Zaskakujący może być fakt, że takie podejście do filozofowania jest o wiele starsze niż sam Wydział Filozoficzny, erygowany dekretem Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego w 1976 roku². Przyznawali to sami twórcy współczesnego nurtu, odwołując się do specyficznego „filozoficznego klimatu” Krakowa³, gdzie ukształtowane były tradycje współpracy interdyscyplinarnej, a refleksja nad nauką prowadzona była poza ramami filozoficznych systemów, natomiast w ścisłym kontakcie z samymi naukami.

Tradycja filozoficzna to pojęcie z jednej strony trudno uchwytnie, a z drugiej bardzo ważne w zasobie pojęć – „intelektualnych narzędzi” historyka filozofii. Dla filozofów oczywiste jest, że przeważająca część refleksji filozoficznej wykazuje silne związki z różnorodnymi tradycjami filozoficznymi, co łatwo wytłumaczyć, odwołując się choćby do tego, że prawie każdy filozof poświęca dużą część czasu na studiowanie dorobku filozoficznego poprzedników i stara się do nich później nawiązywać. Pojęcie tradycji wydaje się niezbędne dla analizy historycznej w przypadku filozofii w Krakowie, pozwala też odkryć zapomniane dziś źródła specyfiki uprawianej tu refleksji. Celem niniejszego tekstu jest przybliżenie wyników badań tradycji krakowskiej filozofii, uprawianej w ścisłym kontakcie z naukami. Zaprezentowana tu perspektywa historyczna jest też dogodnym punktem wyjścia do postawienia pytań o przyszłość współczesnej refleksji filozoficznej, uprawianej w bliskiej łączności z naukami przyrodniczymi, traktującej dotychczasowe dzieje myśli jako źródło inspiracji, z którego warto skorzystać.

² *Sacra Congregatio pro Institutione Catholica Decretum*, Romae, die XXIII m. Decembris, a.D. MCMLXXVI, N. 645/76/13.

³ M. Heller, J. Mączka, *Początki filozofii przyrody w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych w Krakowie*, „Roczniki Filozoficzne” 2 (2006), t. 54, s. 49–62; M. Heller, J. Mączka, *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 1, Kraków–Tarnów 2007, s. 39.

W niniejszym tekście naszkicuję współczesny obraz początków krakowskiej filozofii w nauce, a następnie wskażę cechy charakterystyczne łączące dawne i współczesne podejście, uzasadniające analizę dziejów naszego ośrodka w kategoriach tradycji. Na zakończenie naszkicuję niektóre wyzwania, przed którymi stoi rozwój współczesnej filozofii w nauce.

„Krakowska filozofia w nauce” – uwagi pojęciowe

Badania wokół historii krakowskiego ośrodka filozoficznego prowadzone od kilkunastu lat wskazują istnienie charakterystycznego stylu refleksji filozoficznej, nazywanego krakowską filozofią przyrody. Nazwę tę utrwalił i rozpropagował Michał Heller oraz Janusz Mączka⁴. Pierwotnie badania skupiały się na okresie międzywojennym, szybko jednak okazało się, że czas powstania tego nurtu należy przesunąć co najmniej o kilka dekad wcześniej. Wraz z postępem badań okazało się również, że analizowana refleksja nie daje się zamknąć w ramach, związanych z tradycyjnie rozumianym pojęciem „filozofia przyrody”. Zarówno dawna, jak i współczesna refleksja wiąże ze sobą wątki epistemologiczne, ontologiczne, metodologiczne, a nawet odnoszące się do wiary religijnej, co powoduje, że również nie mieści się ona we wspomnianych ramach.

Należy nadmienić, że pojęcie filozofii przyrody jest wieloznaczne, a dawnej koncepcje uprawiania filozofii przyrody budziły liczne kontrowersje w kraju i za granicą, choć w zasadzie nigdy nie kwestionowano potrzeby samej refleksji nad przyrodą⁵. Naszą uwagę skupimy więc tutaj na stylu filozofowania nazwanym przez Michała Hellera „filozofią w nauce”, który określa refleksję wynikającą z praktyki naukowej, a najważniejszymi jej zagadnieniami są:

- refleksja metodologiczna,
- wpływ idei filozoficznych na powstawanie i ewolucję teorii naukowych,
- tradycyjnie filozoficzne problemy uwikłane w teorie empiryczne,
- filozoficzna refleksja nad niektórymi założeniami nauk empirycznych⁶.

---

⁴ Por. M. Heller, J. Mączka, *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, dz. cyt.

⁵ Por. Z.E. Roskał, *Filozofia przyrody w europejskiej tradycji filozoficznej*, „Roczniki Filozoficzne” 3 (2000), t. 48/49, s. 47–70.

⁶ Por. M. Heller, *Jak możliwa jest „filozofia w nauce”?*, w: *Filozofia i wszechświat: wybór pism*, Kraków 2006, s. 3. Pierwszy z warunków dodałem na podstawie kontekstu wypowiedzi Hellera, z pewnością listę można wydłużać, ale celem niniejszej prezentacji jest jedynie zasygnalizowanie najważniejszych, paradygmatycznych obszarów badawczych.

Wyróżnikiem tego stylu filozofowania jest też minimalistyczny i antysystemowy charakter⁷. Heller podkreślał, że „*De facto* «filozofia w nauce» była uprawiana od samego początku istnienia nauk empirycznych”⁸. Można więc w uzasadniony sposób stawiać pytania, na ile działalność krakowskich myślicieli od końca XIX wieku wpisuje się w ten nurt. Dotychczasowe badania wskazują na to, że pojęcie „filozofia w nauce”, choć sformułowane stosunkowo późno, dobrze ujmuje specyfikę interesującej nas filozofii⁹.

Czy warto zatem stosować jeszcze pojęcie „krakowska filozofia przyrody”? Sądzę, że w niektórych kontekstach (nie-analitycznych) warto je utrzymywać, jest to bowiem wyraz trwałości i ciągłości inspiracji intelektualnych. To właśnie w Krakowie termin „filozofia przyrody” był ciągle używany, nawet w czasach, gdy pozytywści żądali usunięcia go ze słownika naukowego. Z drugiej strony, nie możemy też zapominać, że obok „filozofii w nauce” w Krakowie uprawiana była również tradycyjna filozofia przyrody (np. neoscholastyczna, jak w przypadku przedwojennego filozofa ks. Feliksa Hortyńskiego SJ). W celu rozróżnienia owych tradycyjnych ujęć od interesującej nas, specyficznej tradycji używać będę w niniejszej pracy określenia „filozofia w nauce”.

Należy poczynić tu jeszcze jedno istotne zastrzeżenie pojęciowe. Biorąc pod uwagę wyniki nowszych badań, powinniśmy mówić o krakowsko-lwowskiej filozofii w nauce¹⁰, co związane było z silnymi więzami intelektualnymi pomiędzy tymi ośrodkami, z kwestiami geopolitycznymi oraz z wymianą uczonych. W okresie powojennym badania nad dorobkiem ośrodka lwowskiego były planowo ograniczane, stąd dopiero po kilkudziesięciu latach udało się odtworzyć pełniejszy obraz współpracy między Krakowem a Lwowem, o tyle interesujący, że rozgrywający się w dużej mierze poza dość dobrze znaną szkołą lwowsko-

⁷ Por. M. Heller, *Nauki przyrodnicze a filozofia przyrody*, w: *Filozofia i wszechświat: wybór pism*, dz. cyt., s. 33.

⁸ M. Heller, *Jak możliwa jest „filozofia w nauce”?*, dz. cyt., s. 3.

⁹ Por. M. Heller i in. (red.), *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 1 *Początki*; t. 2 *Metallmann – Zawirski – Gawecki*; t. 3 *Smoluchowski – Natanson – inni*, Kraków–Tarnów 2007.

¹⁰ P. Polak, *Philosophy in Science – a Case Study of the Reception of the Special and the General Theory of Relativity in Kraków and Lwów before 1925*, „*Studia Historiae Scientiarum*” t. 15 (2016), s. 245–273; P. Polak, *Rola wpływów filozofii europejskiej w procesie recepcji teorii względności w Krakowie i we Lwowie w latach 1905–1925*, w: *Filozofia polska na tle filozofii europejskiej w XX w.*, red. M. Woźniczka, Częstochowa 2014, s. 47–64; P. Polak, *Augusta Witkowskiego filozoficzna droga do fizyki relatywistycznej*, „*Studia z Filozofii Polskiej*” t. 8 (2013), s. 137–158; P. Polak, „*Byłem Pana przeciwnikiem [Profesorze Einstein]...*”: *Relatywistyczna rewolucja naukowa z perspektywy środowiska naukowo-filozoficznego przedwojennego Lwowa*, Kraków 2012.

-warszawską¹¹. W niniejszym tekście – ze względu na ograniczoną ilość miejsca – skupimy się zatem tylko na wkładzie do tradycji tego nurtu wypracowanymi w ośrodku krakowskim. Użycie w tytule nazwy „krakowska” uzasadnione jest również tym, że wyróżnia ona pewną tradycję badawczą, obecnie rozwijaną najsilniej w Krakowie, choć w refleksję tę włączają się osoby z różnych ośrodków. Przyjrzyjmy się teraz znanym początkom tego stylu filozofowania, zastrzegając przy okazji, że przyszłe badania mogą nieco jeszcze skorygować ten obraz.

Koniec XIX wieku – ważny czas dla krakowskiego ośrodka filozoficznego

Koniec XIX wieku charakteryzował się szybkim rozwojem społeczno-gospodarczym w ówczesnej Galicji, był to również czas szybkiego rozwoju krakowskiego ośrodka naukowego. Zasłużony historyk nauki Bronisław Średniawa nazwał okres 1882–1917 „latami sukcesów” krakowskiej fizyki¹². Wytworzenie się silnego ośrodka nauk przyrodniczych było niewątpliwie jednym z ważnych czynników stymulujących również rozwój refleksji filozoficznej w kontekście nauk.

Przełomowym wydarzeniem dla krakowskiej filozofii w nauce stało się powołanie sekcji filozoficznej Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika (PTPK) 19 stycznia 1899 roku. Było to pierwsze nowoczesne specjalistyczne towarzystwo filozoficzne na ziemiach polskich (*nota bene* Polskie Towarzystwo Filozoficzne założone zostało w 1904 roku we Lwowie); odnotujmy tutaj, że powołane zostało w ramach instytucji zrzeszającej przedstawicieli przyrodoznawstwa. Zarys programu nowej filozofii przedstawił nieco wcześniej, bo 10 listopada 1898, Władysław Heinrich, w referacie wygłoszonym w oddziale krakowskim PTPK zatytułowanym *Zależność kierunków filozoficznych od metod nauk przyrodniczych*¹³. Heinrich postulował budowę nowej filozofii, która będzie kolejnym etapem rozwoju myśli filozoficznej przekraczającej empiriokrytycyzm.

¹¹ Por. np. P. Polak, M. Dziekan, *Rękopisy Mariana Smoluchowskiego – ważne źródło do studiów nad filozofią w nauce*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 62 (2017), s. 141–169; P. Polak, *Philosophy in Science – a Case Study*, dz. cyt.; P. Polak, „Byłem Pana przeciwnikiem...”, dz. cyt.

¹² B. Średniawa, *Historia filozofii przyrody i fizyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Warszawa 2001.

¹³ W. Heinrich, *Zależność kierunków filozoficznych od metod nauk przyrodniczych*, „Kosmos” t. 24 (1899), s. 272–288.

Prezes sekcji – znany wówczas krakowski filozof – Maurycy Straszewski swoje poglądy na kształt nowej filozofii zawarł w referacie wygłoszonym w tejże instytucji 7 listopada 1901, zatytułowanym *Obecny przełom w teorii poznania*¹⁴. Straszewski był inicjatorem serii referatów krakowskich uczonych (T. Garbowski, W. Natanson, A. Witkowski, L. Marchlewski, M. Rudzki) na temat filozoficznych implikacji najnowszych teorii naukowych. Dziełu temu przyświecała rozwijana przez Straszewskiego koncepcja indukcyjnej syntezy, która niestety nie przyniosła spodziewanych efektów z uwagi na gwałtowny rozwój nauki oraz fundamentalne trudności tkwiące w samej idei filozofii przyrody jako metafizyki indukcyjnej¹⁵.

Powstanie sekcji filozoficznej w ramach towarzystwa naukowego skupiającego przedstawicieli nauk przyrodniczych było wyrazem kształtującej się specyfiki ośrodka krakowskiego¹⁶. Refleksja filozoficzna oparta była na podejściu interdyscyplinarnym¹⁷, natomiast z perspektywy filozoficznej można powiedzieć, że była poświęcona w dużej mierze zagadnieniom filozofii przyrody, choć nie używano wówczas tej nazwy z powodu negatywnych skojarzeń wytworzonych przez pozytywizm¹⁸. Pojawiały się też zagadnienia z obszaru filozofii nauki (epistemologia i metodologia), a inspiracje filozoficzne czerpano nie tylko z fizyki, ale z innych nauk (biologia, chemia, psychologia, językoznawstwo). Sekcja od początku grupowała naukowców-przyrodników z Krakowa, jak i filozofów-specjalistów (Straszewski), którzy w pierwszych latach działalności pozostawali pod silnymi wpływami empiriokrytycyzmu, co wiązało się z tym, że wielu uczestników było wychowankami Avenariususa. W pierwszym sprawozdaniu podkreślano, że celowo wybierano referaty i prelegentów w taki sposób, aby „poruszyć możliwie najszerzej zagadnienia stojące

¹⁴ M. Straszewski, *Obecny przełom w teorii poznania*, „Przegląd Filozoficzny” t. V (1902), s. 253–267.

¹⁵ Więcej na temat początków krakowskiej filozofii przyrody por. P. Polak, *U źródeł krakowskiej filozofii przyrody*, „Studia z Filozofii Polskiej” t. 6 (2011), s. 135–153.

¹⁶ Niniejszy akapit wraz z następnym pochodzi z mojej wcześniejszej pracy: *U źródeł krakowskiej filozofii przyrody...*, dz. cyt.

¹⁷ Charakterystyczne jest to, że w informacji zapowiadającej powstanie sekcji opublikowanej w krakowskim „Czasie” została ona nazwana „filozoficzno-przyrodniczą”, być może taka była pierwotnie planowana nazwa („Czas” 1899, r. 52, nr 13 z 17 stycznia, s. 2).

¹⁸ Specjalistyczny charakter krakowskiego stowarzyszenia podkreślał nawet Kazimierz Twardowski w przemówieniu na otwarcie Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie. Por. *Otwarcie Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie*, „Przegląd Filozoficzny” 7 (1904), z. 2, s. 240. Patrząc na tematy podejmowane wówczas w Krakowie, można utożsamić zakres działalności sekcji filozoficznej z filozofią przyrody.

w związku z filozofią naukową¹⁹. Warto przypomnieć jeszcze raz, że w końcu XIX wieku było to jedyne polskie stowarzyszenie filozoficzne (dopiero w 1904 roku założono Polskie Towarzystwo Filozoficzne we Lwowie)²⁰. Wspomniana sekcja filozoficzna stała się później podstawą do utworzenia w 1909 roku Towarzystwa Filozoficznego w Krakowie, organizacja straciła jednak wówczas swój specjalistyczny charakter, choć wypracowany w pierwszych latach styl uprawiania filozofii był nadal obecny w ośrodku krakowskim.

Wspomniany dominujący wpływ empiriokrytycyzmu u początków działalności sekcji (Avenarius, Mach, Cornelius) stał się jednak zgodnie z deklaracjami Heinricha jedyne punktem wyjścia dla tworzenia nowej filozofii, dopasowanej do najnowszych wyników naukowych. Warto podkreślić, że od samego początku cel działalności sekcji był określony wyraźnie i nastawiony na rozwój filozofii w kontekście nauk. W pierwszym sprawozdaniu pisano: „Celem (...) jest rozbudzenie silniejszego zainteresowania się kwestiami filozoficzno-przyrodniczymi wśród młodszej generacji pracowników naukowych”²¹ – cytat ten sugeruje, że mimo silnych wpływów empiriokrytycyzmu, u początków krakowskiej filozofii przyrody leżało odrzucenie nastawienia antyteoretycznego i antyfilozoficznego. Heinrich wraz ze Straszewskim od samego początku kładli nacisk na związek dyskusji filozoficznych z konkretnymi zagadnieniami naukowymi, wierząc, że „posiedzenia sekcyjne, zachowawszy swój charakter dyskusyj ściśle przedmiotowych, staną się miejscem zupełnie swobodnej wymiany poglądów na zagadnienia omawiane, przez co pomogą do tworzenia się nowych i do wyjaśniania starych zapatrywań”²². To rozstrzygnięcie metafizyczne będzie później kontynuowane i stanie się znakiem rozpoznawczym krakowskiej filozofii w nauce.

Odkrywane dziedzictwo Stefana Pawlickiego

Śledząc początki krakowskiej filozofii w nauce, warto odnotować intrygujący fakt, że Heinrich i Straszewski nie gromadzili stopniowo grupy filozofów

¹⁹ *Sprawozdanie sekcji filozoficznej krakowskiego Oddziału Towarzystwa przyrodników imienia Kopernika za rok 1899*, „Kosmos” 25 (1900), s. 71.

²⁰ M. Przeniosło, *Powstanie i pierwszy rok działalności Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie*, w: *Znani i nieznanzi dziewiętnastowiecznego Lwowa: studia i materiały*, red. L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło, t. 1, Kielce 2007, s. 131–139.

²¹ *Sprawozdanie sekcji filozoficznej krakowskiego Oddziału Towarzystwa przyrodników imienia Kopernika za rok 1899*, dz. cyt., s. 72 (cytaty podawane są w oryginalnej pisowni).

²² Tamże.

i filozofujących naukowców, lecz w zasadzie od razu stworzyli duży i prężnie działający ośrodek. Jest to ważna poszlaka wskazująca na to, że środowisko naukowe Krakowa zainteresowane było filozofią wcześniej, przed rozpoczęciem zorganizowanej działalności sekcji filozoficznej PTPK. Z pewnością zgromadzenie tego środowiska nie było również wyłączną zasługą ani Heinricha (zbyt krótki czas oddziaływania), ani Straszewskiego (wcześniej zajmował się inną tematyką, brakuje też śladów celowych jego działań w tym kierunku).

Z pewnością na ukształtowanie się tego środowiska wpłynęła w dużej mierze oświeceniowa tradycja kultywowana w ramach ówczesnej Akademii Umiejętności (a wcześniej w ramach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego). Badania tego źródła inspiracji trwają od niedawna, ale już dziś można powiedzieć, że wpływ ten był znaczący, choć nie znalazł do tej pory odzwierciedlenia w analizach historycznych.

Warto przybliżyć natomiast wyniki innych badań, szczególnie interesujące w kontekście pytań o intelektualne tradycje współczesnego Wydziału Filozoficznego UPJPII. Przeprowadzone analizy wskazują, że rolę inspiratora krakowskiego filozofowania w kontekście refleksji nad nauką odegrał inny znany i zasłużony myśliciel – ks. Stefan Zacharyasz Pawlicki²³. Można stwierdzić, że Pawlicki oddziaływał u początków tworzenia się nowoczesnej krakowskiej filozofii w nauce, ośmielając do tworzenia nowej filozofii po pozytywizmie – kluczowe znaczenie miało jego główne dzieło *Kilka uwag o podstawie i granicach filozofii* (1878)²⁴. Zarysowany tam program uprawiania filozofii został w części odnoszącej się do relacji filozofia–nauka w dużej mierze podjęty właśnie przez omawiane środowisko. Ważny był również bezpośredni wpływ Pawlickiego na kształtowanie się poglądów krakowskich uczonych, z którymi łączyły go spotkania nieformalnego dyskusyjnego grona „Współczesnych” (*Zeitgenossen*). Pawlicki wpłynął również silnie na poglądy młodych uczonych (wymieńmy tu choćby Bronisława Malinowskiego i Leona Chwistka), jego wykłady gromadziły studentów różnych kierunków, a po latach Tadeusz Sinko podsumował je krótkim stwierdzeniem: „[Wykłady ojca Pawlickiego] były na prawdę ekspozyturą Europy, ale ekspozyturą krytyczną”²⁵.

²³ P. Polak, *Rola Stefana Z. Pawlickiego (1839–1916) w kształtowaniu się krakowskiego ośrodka filozofii przyrody*, w: *Oblicza filozofii w nauce: księga pamiątkowa z okazji 80. urodzin Michała Hellera*, red. P. Polak, J. Mączka, W. P. Grygiel, Kraków 2017, s. 85–132.

²⁴ S.Z. Pawlicki, *Kilka uwag o podstawie i granicach filozofii*, Kraków 1878.

²⁵ T. Sinko, *O. Stefan Zacharyasz Pawlicki 1839–1916*, „Eos: czasopismo filologiczne: organ Towarzystwa Filologicznego [Commentarii Societatis Philologiae]” 1 (1916), t. 21, s. 134.

Pawlicki dał się poznać jako jeden z najważniejszych przeciwników materializmu i obrońców metafizyki na ziemiach polskich²⁶. Wspomniane dzieło²⁷ wyznaczało program uprawiania filozofii otwartej na wyniki nauk przyrodniczych. Wskazywał on drogę budowy filozofii na bazie samowiedzy uwzględniającej również wyniki nauk (zadanie krytyki koncepcji metafizycznych). Pawlicki krytykował możliwość i celowość uprawiania filozofii jako indukcyjnego uogólnienia nauk przyrodniczych – zamiast tego wskazywał na sprzężenia zwrotne między naukami a filozofią oraz na rolę filozofii w działalności naukowej. Warto zaznaczyć, że propozycje programowe zawarte w publikacjach Heinricha i Straszewskiego nie są w pełni reprezentatywne dla panoramy poglądów podzielanych u początków krakowskiej filozofii w nauce, natomiast odwołanie do koncepcji Pawlickiego dopełnia znakomicie ten obraz, jak i wskazuje na źródła kilku ważnych poglądów metafizycznych, popularnych w Krakowie od przełomu XIX i XX wieku do wybuchu II wojny światowej²⁸.

Przyjrzyjmy się teraz, na wybranych przykładach, w jaki sposób badania nad naszkicowaną historią tradycji krakowskiej filozofii w nauce mogą być inspirujące dla współczesnej refleksji z tego kręgu.

Dialog interdyscyplinarny – pomost między przeszłością a teraźniejszością

Ciągłość tradycji mimo przeszkód

W okresie powojennym tradycja krakowskiej filozofii w nauce wydawała się skazana na zapomnienie ze względu na ofensywę ideologiczną marksizmu oraz przez brak współpracy z neoscholastyką – jedynym alternatywnym nurtem filozoficznym w rzeczywistości powojennej²⁹. Wojnę przeżyli tylko niektórzy znani przedstawiciele tego nurtu, ale albo zmarli niedługo po wojnie (Z. Zawirski), albo prowadzili działalność w innych ośrodkach (B. Gawecki).

²⁶ Por. np. A. Przymusiła, *Stefan Pawlicki a pozytywizm*, w: *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, red. B. Skarga, t. 2, Warszawa 1975, s. 231–266; B. Skarga, *Antypozytywizm i obrona metafizyki*, w: S. Borzym, A. Walicki i in., *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, Warszawa 1983, s. 234–252.

²⁷ S.Z. Pawlicki, *Kilka uwag o podstawie i granicach filozofii*, dz. cyt.

²⁸ Dokładne uzasadnienie wpływu Pawlickiego na krakowskie filozofowanie w kontekście nauki oraz ocenę znaczenia tegoż oddziaływania zawarłem w pracy: P. Polak, *Rola Stefana Z. Pawlickiego (1839–1916) w kształtowaniu się krakowskiego ośrodka filozofii przyrody*, dz. cyt.

²⁹ Więcej na ten temat np. M. Heller, J. Mączka, *Początki filozofii przyrody w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych w Krakowie*, dz. cyt., s. 55.

Patrząc z dzisiejszego punktu widzenia, można jednak stwierdzić, że najważniejsze było to, iż siłą tradycji przetrwał w Krakowie nurt badań interdyscyplinarnych. Naukowcy – niekiedy poza oficjalnie uprawianą działalnością – zachowali przeświadczenie o znaczeniu takich badań. Warto podkreślić, że ważną rolę w kontynuacji dialogu między nauką a filozofią odegrały działania Karola Wojtyły, inspirowane jego osobistymi zainteresowaniami naukowymi³⁰.

Szczególnie interesującym przykładem są losy grupy uczonych skupionych wokół Karola Wojtyły – próbowali oni prowadzić refleksję nad nauką z wykorzystaniem (w pewnym zakresie) aparatury pojęciowej scholastyki do analizy problemów z zakresu fizyki. Najważniejszym reprezentantem tej grupy był Jerzy A. Janik³¹. To zagadnienie wymaga dalszych badań, ale już dziś można powiedzieć że splot powyższych okoliczności wydatnie przyczynił się do przechowania klimatu współpracy interdyscyplinarnej, który stał się punktem wyjścia dla nowej filozofii rozwijanej od lat siedemdziesiątych XX wieku przez Michała Hellera i Józefa Życińskiego³².

Filozofia w nauce jako działalność interdyscyplinarna

Przechodząc do współczesnej filozofii w nauce, rozpoczniemy od metafizycznej deklaracji Hellera, bardzo bliskiej koncepcji prezentowanych wiek wcześniej przez Pawlickiego. Mówi on, że filozofia powinna być budowana na bazie inspiracji płynących z wyników nauki i w ramach wzajemnych oddziaływań nauka–filozofia:

trzeba tworzyć filozofię specjalnie na potrzeby nauki, lub nieco ściślej – punktem wyjścia tych filozoficznych konstatacji, które są niezbędne do interpretacji teorii naukowych, winny być teorie naukowe³³.

---

³⁰ J.A. Janik, *Odkrywanie tego, co JEST, z Janem Pawłem II*, „Prace Komisji PAU «Fides et Ratio»” t. 1 (2010), s. 19–27; J.A. Janik, *O czym Jan Paweł II dyskutował z fizykami*, „Foton” 89 (2005), s. 24–28; por. także M. Heller, J. Mączka, *Początki filozofii przyrody w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych w Krakowie*, dz. cyt., s. 59; Z. Jacyna-Onyszkiewicz, *Pięćdziesiąt lat dyskusji Karola Wojtyły z fizykami*, <http://www.staff.amu.edu.pl/~zbigonys/dyskusji.html>, dostęp 23 lutego 2018.

³¹ J.A. Janik, *Ontologiczne aspekty fizyki*, Kraków 2010.

³² M. Heller, J. Mączka, *Początki filozofii przyrody w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych w Krakowie*, dz. cyt.

³³ M. Heller, *Nauki przyrodnicze a filozofia przyrody*, dz. cyt., s. 31.

Podobnie jak niegdyś Pawlicki, współcześnie Heller wskazywał na antysystemowy charakter filozofii „dla naukowców”, to rodzaj filozofii minimalistycznej, skupionej na konkretnych problemach:

Nie muszę wreszcie dodawać, iż celem rozwijania „filozofii w nauce” nie powinno być dążenie do stworzenia systemu filozoficznego³⁴.

Od razu zaznaczmy, że – mimo uderzających podobieństw – istnieją również ważne różnice w poglądach metafizycznych między prekursorami a współczesnymi przedstawicielami. Najważniejszą jest to, że Pawlicki przyjmował fundacjonizm filozoficzny w stylu Kartezjusza, a Michał Heller i jego współpracownicy akceptują podejście odmienne, inspirowane wyraźnie falsyfikacjonistycznymi poglądami Karla R. Poppera, czyli antyfundacjonizm filozoficzny³⁵.

Próbując określić cechy charakterystyczne krakowskiej filozofii w nauce kiedyś i dziś, można zauważyć, że jednym z najbardziej wyrazistych jej wyróżników jest interdyscyplinarność prowadzonych badań. Podejście takie leżało u źródeł niniejszego nurtu, o czym dobitnie świadczy już wspomniany fakt, że sekcja filozoficzna powstała w ramach Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika. Grupowała ona przede wszystkim grono przedstawicieli różnych nauk, a mniejszością byli akademiccy filozofowie (Straszewski, z pewnymi zastrzeżeniami Heinrich). Interdyscyplinarność stanowiła więc od samego początku naturalne „środowisko” tego nurtu.

Warto nadmienić, że krakowskie tradycje interdyscyplinarne były po części uwarunkowane organizacyjnie. Długo, bo do podziału w roku 1946, nauki przyrodnicze i filozofia rozwijały się na Uniwersytecie Jagiellońskim w ramach jednego Wydziału Filozoficznego. Filozofowie, matematycy i przyrodnicy brali udział w egzaminach, Radach Wydziału itp., stąd konieczność dialogu była niejako narzucona organizacyjnie – działo się to wręcz wbrew pozytywistycznym dyrektywom metodologicznej separacji dziedzin. Dodatkowo ważnym katalizatorem dyskusji była działalność Polskiej Akademii Umiejętności (wcześniej: Towarzystwo Naukowe Krakowskie,

---

³⁴ Tamże, s. 33.

³⁵ M. Heller, *Przeciw fundacjonizmowi*, w: *Filozofia i wszechświat: wybór pism*, dz. cyt., s. 82–101.

Akademia Umiejętności)³⁶, która wspierała tę refleksję poprzez działalność organizacyjną i wydawniczą³⁷.

W zasadzie fakt oparcia refleksji filozoficznej na badaniach interdyscyplinarnych był początkowo oczywisty i nie wymagał uzasadnień³⁸. Sytuacja zmieniła się w obliczu powojennego kryzysu tego nurtu oraz w obliczu dyskusji metafizycznej odnośnie statusu filozofii przyrody wznieconej przez Kazimierza Kłósaka w latach sześćdziesiątych XX wieku. W związku z tym w ramach odnowionej tradycji filozofowania w kontekście nauki Michał Heller pisał w programowym tekście *Jak uprawiać filozofię przyrody?*

Filozofia przyrody jest nauką interdyscyplinarną i z tego raz na zawsze trzeba wyciągnąć wnioski³⁹.

Ta wyrazista deklaracja stanowi ewidentne odcięcie się od klasycznej koncepcji filozofii przyrody prezentowanej przez polskich neoscholastyków XX wieku, choć z uwagi na rozliczne uwarunkowania operowano nadal tradycyjną, wieloznaczną nazwą. Zauważmy również, że interdyscyplinarność w tym ujęciu miała nie tylko dawać konieczną podstawę do badań, ale też zabezpieczać przed błędnymi roszczeniami „niedouczonego przyrodniczo filozofów” oraz „samoświadco filozofujących fizyków”. Heller zauważył, że filozofia przyrody musi wyciągać z tego faktu praktyczne wnioski odnośnie kształcenia filozofów⁴⁰.

Wspomniany kontekst polemiki wokół koncepcji filozofii przyrody skłonił jej współczesnych przedstawicieli do ujęcia interdyscyplinarności w ka-

---

³⁶ Na rolę Akademii Umiejętności w rozwoju filozofii zwracano uwagę już na początku XX wieku, por. H. Struve, *Filozofia polska w ostatnim dziesięcioleciu (1894–1904)*, Warszawa–Kraków 1907, s. 5.

³⁷ Por. np. M. Heller, J. Mączka, *Początki filozofii przyrody w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych w Krakowie*, dz. cyt., s. 52.

³⁸ Taka współpraca nie była jednak naturalna w innych ośrodkach filozoficznych. Struve pisał z wyraźnym uznaniem: „nawet profesorowie nauk przyrodniczych w Krakowie biorą udział w wyjaśnianiu zagadnień filozoficznych”, H. Struve, *Filozofia polska w ostatnim dziesięcioleciu*, dz. cyt., s. 26.

³⁹ M. Heller, *Jak uprawiać filozofię przyrody?*, w: *Nauka i wyobrażenia*, Kraków 1995, s. 145.

⁴⁰ Warto porównać w tej kwestii deklaracje Hellera: *Jak uprawiać filozofię przyrody?*, dz. cyt., z bliską im deklaracją Pawlickiego, który „wychodził z założenia, że filozofowi jest potrzebna «gruntowna znajomość jednej przynajmniej nauki przyrodniczej»”, M. Mylik, *Stefan Pawlicki (1839–1916)*, w: *Tomizm polski 1879–1918: słownik filozofów*, red. B. Listkowska, A. Andrzejuk, Radzymin 2014, s. 79.

tegoriach dialogicznych. Na bazie praktycznych doświadczeń sformułowane zostały nawet podstawowe warunki takiego procesu:

Warunkami tego dialogu były: (1) nie tylko otwarcie intelektualne, ale też chęć uczenia się od współdyskutantów; (2) unikanie wszelkiego rodzaju indoktrynacji, tzn. narzucania współdyskutantowi własnych założeń filozoficznych⁴¹.

Dialog oraz przerzucanie mostów stały się cechą charakterystyczną tej refleksji⁴². Co godne zaakcentowania, źródeł podejścia interdyscyplinarnego twórcy współczesnego ośrodka dopatrywali się właśnie w tradycjach krakowskiej filozofii. Podkreślali oni jednocześnie, że akceptacja tych wzorów odbyła się początkowo nieświadomie, poprzez zanurzenie w tradycji przechowanej i kontynuowanej w etosie krakowskich uczonych:

Dialog ten wydał – ośmielamy się twierdzić – niespodziewane owoce, w dużej mierze dlatego, że bazował (czego z początku nie byliśmy świadomi) na bogatej tradycji krakowskiej, sięgającej przynajmniej przełomu XIX i XX wieku⁴³.

Tradycja, choć nie zawsze w pełni uświadomiona, tworzyła jednak istotny „klimat” lub „środowisko” dla refleksji, przez co stała się pośrednio również ważnym elementem konstytuującym ten nurt. Tradycja ta jednak pozostawała programowo otwarta na poszukiwanie nowości, co było możliwe dzięki podtrzymywaniu wspomnianego dialogu.

Współczesne wyzwania rozumu religijnego – teologia nauki w kontekście interdyscyplinarnym

We wcześniejszym opracowaniu wskazywałem, że ważny dla współczesnego krakowskiego środowiska Wydziału Filozoficznego UPJPII temat relacji nauka–wiera może być konsekwentnie rozwijany w ramach badań interdyscyplinarnych⁴⁴. Hellerowska koncepcja teologii nauki najlepiej daje się uzasadnić z metodologicznego punktu widzenia właśnie jako program badań interdyscyplinarnych. W ten sposób można ominąć wiele ważkich problemów, niestety

---

⁴¹ M. Heller, J. Mączka, *Początki filozofii przyrody w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych w Krakowie*, dz. cyt., s. 50.

⁴² *Nota bene* na tym interdyscyplinarnym budowaniu mostów między nauką, filozofią a teologią oparte zostało uzasadnienie przyznania Michałowi Hellerowi nagrody Templetona.

⁴³ M. Heller, J. Mączka, *Początki filozofii przyrody w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych w Krakowie*, dz. cyt., s. 50.

⁴⁴ P. Polak, *Teologia nauki w perspektywie metodologicznej*, w: *Teologia nauki*, red. J. Mączka, P. Urbańczyk, Kraków 2015, s. 23–54.

okupione to jest trudnościami związanymi z samą istotą badań interdyscyplinarnych. Koncepcja działalności interdyscyplinarnej jest wciąż wysoce niejasna, niejednoznaczna i nadal trwają spory wokół tego, czym ta współpraca ma być, choć odgrywa ona znaczącą, praktyczną rolę w rozwoju współczesnej nauki⁴⁵.

Stąd jednym z aktualnych wyzwań stojących przed krakowską filozofią w nauce jest poddanie krytycznej analizie koncepcji badań interdyscyplinarnych. Wydaje się, że ponad wiekowa tradycja prowadzenia takich badań dała już na tyle bogaty materiał, aby można z jednej strony ustrzec się pułapek apriorycznego projektowania nowej dziedziny, a z drugiej – pokusić się o stworzenie koncepcji zdającej sprawę z tych bogatych doświadczeń zgromadzonych w ośrodku krakowskim. Z tego też względu oczywista staje się rola badań historycznych i ich doniosłość dla rozwiązań aktualnych problemów.

Metodologia i historia nauki – organiczny związek

Analiza koncepcji teologii nauki ukazała, jak ważnym współcześnie zagadnieniem dla środowiska krakowskiej filozofii w nauce jest koncepcja historii i filozofii nauki oraz ich znaczenie dla innych rozważań filozoficznych. Prekursorami refleksji metodologicznej w ośrodku krakowskim byli filozofujący naukowcy, którzy bazując na doświadczeniach zebranych podczas swej działalności naukowej, rozwijali na tej podstawie refleksję filozoficzną. Rozważania te miały często szczegółowy charakter, jak na przykład refleksje metodologiczne Augusta Witkowskiego, związane ze statusem pojęcia eteru na gruncie fizyki⁴⁶. Niekiedy uczeni próbowali sformułować metodologię poszczególnych dziedzin, największą uwagę przyciągała ówczesnie fizyka, więc to na niej koncentrowało się cenione ówczesnie ujęcie Mariana Smoluchowskiego zawarte we wstępie do *Poradnika dla samouków*⁴⁷. Ważnym wkładem w rozwój refleksji z zakresu filozofii nauki były również przemyślenia kolejnego krakow-

---

⁴⁵ Por. np. S.W. Aboelela i in., *Defining Interdisciplinary Research: Conclusions from a Critical Review of the Literature*, „Health Services Research” 1 (2007), t. 42, s. 329–346.

⁴⁶ Por. np. P. Polak, *Augusta Witkowskiego filozoficzna droga*, dz. cyt.

⁴⁷ M. Smoluchowski, *Poradnik dla Samouków*, t. 2 *Fizyka*, Warszawa 1917; por. I. Dąmbaska, *O poglądach metanaukowych Władysława Natansona i Mariana Smoluchowskiego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” t. 57 (1979), s. 3–11; K. Starzec, *Marian Smoluchowski – teoria nauki a działalność naukowa*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 3, dz. cyt., s. 387–398; K. Starzec, *Dwie interpretacje myśli Mariana Smoluchowskiego*, tamże, s. 399–426.

skiego fizyka – Władysława Natansona⁴⁸. Interesującą, choć kontrowersyjną próbę stworzenia oryginalnej analitycznej filozofii i metodologii fizyki, opartej na koncepcjach metamatematycznych, podjął natomiast wybitny krakowski matematyk Stanisław Zaremba⁴⁹. W późniejszym okresie refleksję metodologiczną rozwijali znani filozofowie przyrody⁵⁰: Joachim Metallmann⁵¹ i Zygmunt Zawirski⁵² oraz przedstawiciele kolejnego pokolenia jak np. Zygmunt Spira⁵³.

Interesujący jest fakt, że równocześnie rozwijana była również historia nauki, a Kraków dzięki PAU stał się najważniejszym polskim ośrodkiem badań tej dyscypliny na początku XX wieku⁵⁴. Nieco wcześniej, bo począwszy od wspomianej pracy Pawlickiego *Kilka uwag...*⁵⁵, rozpoczął się proces doceniania filozoficznej wartości historii nauki⁵⁶. Krakowski filozof traktował bowiem nauki przyrodnicze jako genetycznie związane z filozofią, zatem w jego ujęciu

---

⁴⁸ Por. K. Czapla, *Władysław Natanson – fizyk i filozof*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 3, dz. cyt., s. 461–478; K. Czapla, *Fizyka – pewność czy prawdopodobieństwo? Poglądy metanaukowe Władysława Natansona*, w: tamże, s. 479–496; K. Czapla, *Nauka jako skrót świata: refleksje Władysława Natansona*, Kraków 2007; J. Mączka, *Filozofia przyrody Władysława Natansona*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 3, dz. cyt., s. 505–520.

⁴⁹ Por. P. Polak, *Stanisława Zaremba filozoficzna koncepcja nauki*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 4 (2015), t. 60, s. 99–129; por. także R. Piechowicz, *Filozofia matematyki i fizyki Stanisława Zaremba*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 3, dz. cyt., s. 543–548; R. Piechowicz, *Zaremba Stanisław*, w: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 2, Lublin 2011, s. 684–685.

⁵⁰ Specyficzne tradycje krakowskiego ośrodka przyczyniły się do tego, że wspomniani dwaj filozofowie jako jedyni w Polsce oficjalnie związani byli z filozofią przyrody, choć w innych ośrodkach (wyluczając oczywiście ruch neoscholastyczny) już nie używano tej nazwy.

⁵¹ Por. np. J. Mączka, *Życie i poglądy filozoficzne Joachima Metallmanna (1889–1942)*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 2, dz. cyt., s. 183–212.

⁵² Por. np. M. Piesko, *Kilka uwag o metodologii nauk Zygmunta Zawirskiego*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 2, dz. cyt., s. 321–330; M. Piesko, *Naukowa metafizyka Zygmunta Zawirskiego*, Kraków–Tarnów 2004.

⁵³ Por. P. Polak, *Zygmunt Spirę uwagi o metodologii K.R. Poppera*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 3, dz. cyt., s. 613–634.

⁵⁴ Por. także R. Majkowska, *Czy Komisja Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności może szukać swoich korzeni w działalności Komisji Akademii w latach 1873–1952?*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” t. 5 (2003), s. 103–112; A. Strzałkowski i in., *Dyskusja po referacie Rity Majkowskiej „Czy Komisja Historii Nauki PAU może szukać swoich korzeni w działalności Komisji Akademii w latach 1873–1952?”*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” t. 5 (2003), s. 112–118.

⁵⁵ S.Z. Pawlicki, *Kilka uwag o podstawie i granicach filozofii*, dz. cyt.

⁵⁶ Więcej na ten temat por. P. Polak, *Rola Stefana Z. Pawlickiego (1839–1916) w kształtowaniu się krakowskiego ośrodka filozofii przyrody*, dz. cyt., s. 108–111.

historia nauki stanowiła część historii filozofii i pozwalała wyjaśnić powstawanie wiedzy o bycie⁵⁷. O zainteresowaniu filozofią nauki w początkowym okresie decydować też mogły inspiracje poglądami Ernsta Macha, silnie oddziałującego w dawnej Galicji. Zainteresowanie historią nauki w obrębie refleksji filozoficznej było obecne również w okresie międzywojennym, czego doskonałym przykładem są poglądy Joachima Metallmanna⁵⁸. Warto dodać, że do dziś historia nauki uprawiana jest w Krakowie przez liczne grono filozofów i naukowców o zainteresowaniach filozoficznych (dość wspomnieć, że przewodniczącym Komisji Historii Nauki PAU jest obecnie filozof prof. Jan Woleński).

Twórcy nowoczesnej krakowskiej filozofii w nauce – Michał Heller wraz z Józefem Życińskim – stosunkowo wcześniej zauważyli, jak doniosłą rolę dla filozofii przyrody odgrywa filozofia nauki. Sformułowali również zarzut wobec neoscholastyki, mówiący o tym, że nurt ten wykorzystywał bezkrytycznie elementy pozytywistycznej metodologii, z czego płynęły liczne trudności dla budowanej na tej podstawie filozofii przyrody. Zarzut ten wskazywał również pośrednio na kluczowe znaczenie refleksji metodologicznej (i ogólnie: z zakresu filozofii w nauce) jako jednego z ważnych ogniw nowoczesnej filozofii chrześcijańskiej.

Michał Heller podkreślał również, że studia nad filozofią nauki oraz studia nad historią nauki pozwoliły odrzucić wiele błędnych założeń filozoficznych i metafizycznych. Doceniał on historię nauki jako źródło testów dla koncepcji filozoficznych⁵⁹. W uwagach nad jedną z książek poświęconych historii nauki zawarł interesującą myśl o filozoficznym znaczeniu historii nauki dla filozofii:

Istnieją dwie metody wniknięcia w tajniki metody matematyczno-empirycznych nauk: samemu twórczo uprawiać jedną z takich nauk lub sięgnąć do historii nauk. Ta druga metoda może być o tyle skuteczniejsza, że nie ogranicza

---

⁵⁷ „Nie można bytu ogólnego [tj. właściwego przedmiotu filozofii] poznać inaczej, jak w bycie szczegółowym, a na odwrót tego zrozumieć nie można bez pierwszego. Ztąd filozofia nieraz staje się nauką szczegółową, a nauki specjalne często filozofują”, S.Z. Pawlicki, *Kilka uwag o podstawie i granicach filozofii*, dz. cyt., s. 65.

⁵⁸ Por. J. Mączka, *Życie i poglądy filozoficzne Joachima Metallmanna (1889–1942)*, dz. cyt., s. 202–203.

⁵⁹ Warto nadmienić, że pogląd ten stanowi nieświadome rozwinięcie pomysłu Pawlickiego mówiącego o możliwości krytyki koncepcji filozoficznych na podstawie wyników naukowych.

się do perspektywy jednego człowieka i pozwala uczyć się od ludzi największego formatu⁶⁰.

Jak widać, w tym ujęciu historia nauki staje się wręcz konieczna dla dobrego rozumienia metody naukowej i problemów naukowych. Jest więc niezbędnym elementem warsztatu badawczego filozofa zajmującego się filozofią w nauce. Jej znaczenie jest nawet większe od bezpośredniego doświadczenia uprawiania nauki, ponieważ daje najszerszą możliwą perspektywę, pozwala też zdobywać wiedzę w konfrontacji z dziełami największych umysłów w historii.

Współczesne ujęcia historii nauki wskazują na istotną rolę czynników nieuwzględnianych dotychczas w refleksji filozoficznej, jak np. instrumentarium naukowego⁶¹. Wiele wskazuje na to, że badania z zakresu historii nauki na nowym polu zaczynają odgrywać ważną inspirującą rolę dla refleksji metodologicznej i dla typowych zagadnień filozofii przyrody, rozszerzając ich perspektywy⁶². Warto więc stawiać również pytania odnośnie tego, czy tradycje uprawiania historii nauki w kontekście filozoficznym mogą dostarczyć jeszcze jakieś inne, interesujące inspiracje.

Zakończenie

Współczesna krakowska filozofia w nauce wykazuje zaskakująco silne wpływy tradycji filozoficznej, rozwijanej od końca XIX wieku. Innymi słowy, filozofowanie w kontekście nauki, które rozwijane jest współcześnie na Wydziale Filozoficznym UPJPII w Krakowie, ma znacznie dłuższy rodowód niż sam wydział. Jeśli zgodzimy się na to, że Pawlicki wywarł znaczący wpływ na klimat, z którego wyrosła filozofia w nauce, wówczas w nowym świetle ujrzymy również znaczenie, jakie odegrała dla środowiska krakowskiego encyklika *Aeterni Patris* (1879)⁶³. Po pierwsze, w Krakowie zawdzięczamy jej pierwszą na ziemiach polskich katedrę filozofii chrześcijańskiej, na bazie której wyrósł blisko wiek później Papieski Wydział Filozoficzny. Po drugie, dzie-

---

⁶⁰ M. Heller, *Pascal – uczony niekonwencjonalny*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 36 (2005), s. 156.

⁶¹ J. Rodzeń, *Na tropie widma: geneza i ewolucja spektroskopu optycznego w latach 1810–1860*, Kraków 2013.

⁶² Por. np. P. Polak, *Techniczna tkanka odkrycia naukowego [recenzja]*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 56 (2014), s. 307–312.

⁶³ Więcej na ten temat można znaleźć w: P. Polak, *Rola Stefana Z. Pawlickiego (1839–1916) w kształtowaniu się krakowskiego ośrodka filozofii przyrody*, dz. cyt., s. 121–124.

ki wdrożeniu postulatów tejże encykliki do Krakowa przybył Stefan Pawlicki, który uformował tu specyficzną odpowiedź na wezwanie uprawiania filozofii *ad mentem S. Thomae*. Do dziś zagadnienia relacji nauka–filozofia–teologia stanowią ważną część refleksji metafizycznej, a w historii ośrodka najczęściej preferowano próby adaptacji filozofii wyrosłej na bazie najnowszej nauki do wyjaśniania problemów teologicznych zamiast prostej reinterpretacji dawnych systemów.

Warto podkreślić, że współczesna refleksja z zakresu filozofii w nauce postrzegana jest jako nowoczesna, z racji aktualności podejmowanych zagadnień naukowych. Filozofia ta okazuje się jednak zaskakująco tradycyjna w zakresie niektórych podejmowanych problemów filozoficznych i niektórych akceptowanych rozstrzygnięć metafizycznych (jak wspomniana interdyscyplinarność oraz poglądy na rolę filozofii i historii nauki). Należy odnotować również fakt, że obok Wydziału Filozoficznego UPJPII także Polska Akademia Umiejętności – zgodnie ze swymi przedwojennymi tradycjami – stała się znów ważnym forum interdyscyplinarnym, umożliwiającym rozwój opisywanej działalności filozoficznej poprzez prace dwóch komisji: Komisji Historii Nauki oraz Komisji Filozofii Nauk (obejmująca komisję „Fides et Ratio”). Komisja Filozofii Nauk PAU szczególnie silnie współpracuje z Wydziałem Filozoficznym UPJPII m.in. poprzez czasopismo „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce”, gdzie są publikowane wyniki prac Komisji, a także poprzez współorganizację cyklu Krakowskich Konferencji Metodologicznych oraz innych sesji naukowych (np. „Marian Smoluchowski (1872–1917). Fizyk wobec wyzwań filozoficznych”, Kraków 2017)⁶⁴.

Współczesne badania akcentują również znaczenie relacji nauka–wiera, co może być postrzegane jako nawiązanie do dawnych idei (za prekursorskie można bowiem uznać rozważania Pawlickiego)⁶⁵. Warto też wspomnieć o tym, że gwałtownie rozwijające się nauki wciąż dostarczają inspiracji dla refleksji filozoficznej, a obecnie wyjątkową rolę obok dotychczasowych dziedzin od-

---

⁶⁴ Materiały z sesji opublikowane zostały na łamach „Zagadnień Filozoficznych w Nauce” 62 (2017).

⁶⁵ Por. P. Polak, *Rola Stefana Z. Pawlickiego (1839–1916) w kształtowaniu się krakowskiego ośrodka filozofii przyrody*, dz. cyt., s. 111–115; Więcej na temat współczesnych badań relacji nauka–wiera w ośrodku krakowskim por. B. Brożek, M. Heller, *Science and Religion in the Kraków School*, „Zygon” 1 (2015), t. 50, s. 194–208; F. Krauze, *Jedna prawda, dwie księgi: nauki przyrodnicze a teologia w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie*, Kraków 2008.

grywają m.in. neuronauki, kognitywistyka i informatyka⁶⁶. Wciąż pojawiają się więc nowe wyzwania filozoficzne, z którymi często łatwiej sobie poradzić dzięki spojrzeniu z perspektywy historycznej.

Bibliografia

- S.W. Aboelela, E. Larson, S. Bakken, i in., *Defining Interdisciplinary Research: Conclusions from a Critical Review of the Literature*, „Health Services Research” 1 (2017), t. 42, s. 329–346.
- B. Brożek, M. Heller, *Science and Religion in the Kraków School*, „Zygon” 1 (2015), t. 50, s. 194–208.
- K. Czapła, *Fizyka – pewność czy prawdopodobieństwo? Poglądy metanaukowe Władysława Natansona*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 3 Smoluchowski – Natanson – inni, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, Kraków–Tarnów 2007, s. 479–496.
- K. Czapła, *Nauka jako skrót świata: refleksje Władysława Natansona*, Kraków 2007.
- K. Czapła, *Władysław Natanson – fizyk i filozof*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 3 Smoluchowski – Natanson – inni, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, Kraków–Tarnów 2007, s. 461–478.
- I. Dąbmska, *O poglądach metanaukowych Władysława Natansona i Mariana Smoluchowskiego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” t. 57 (1979), s. 3–11.
- W. Heinrich, *Zależność kierunków filozoficznych od metod nauk przyrodniczych*, „Kosmos” t. 24 (1899), s. 272–288.
- M. Heller, *Jak możliwa jest „filozofia w nauce”?*, w: *Filozofia i wszechświat: wybór pism*, Kraków 2006, s. 3–15.
- M. Heller, *Jak uprawiać filozofię przyrody?*, w: *Nauka i wyobrażenia*, Kraków 1995, s. 145–150.
- M. Heller, *Nauki przyrodnicze a filozofia przyrody*, w: *Filozofia i wszechświat: wybór pism*, Kraków 2006, s. 26–33.
- M. Heller, *Pascal — uczyony niekonwencjonalny*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 36 (2005), s. 156–159.
- M. Heller, *Przeciw fundacjonizmowi*, w: *Filozofia i wszechświat: wybór pism*, Kraków 2006, s. 82–101.
- M. Heller, J. Mączka, *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 1, Kraków–Tarnów 2007, s. 5–40.

---

⁶⁶ P. Polak, *Current Perspectives on the Development of the Philosophy of Informatics (with a Special Regard to some Polish Philosophers)*, „Philosophical Problems in Science (Zagadnienia Filozoficzne w Nauce)” 63 (2017), s. 77–100.

- M. Heller, J. Mączka, *Początki filozofii przyrody w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych w Krakowie*, „Roczniki Filozoficzne” 2 (2006), t. 54, s. 49–62.
- Z. Jacyna-Onyszkiewicz, *Pięćdziesiąt lat dyskusji Karola Wojtyły z fizykami*, w: <http://www.staff.amu.edu.pl/~zbigonys/dyskusji.html>, dostęp 23 lutego 2018.
- J.A. Janik, *O czym Jan Paweł II dyskutował z fizykami*, „Foton” 89 (2005), s. 24–28.
- J.A. Janik, *Odkrywanie tego, co JEST, z Janem Pawłem II*, „Prace Komisji PAU «Fides et Ratio»”, t. 1 (2010), s. 19–27.
- J.A. Janik, *Ontologiczne aspekty fizyki*, Kraków 2010.
- Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, t. 1 *Początki*, Kraków–Tarnów 2007.
- Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, t. 2 *Metallmann – Zawirski – Gawecki*, Kraków–Tarnów 2007.
- Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, t. 3 *Smoluchowski – Natanson – inni*, Kraków–Tarnów 2007.
- F. Krauze, *Jedna prawda, dwie księgi: nauki przyrodnicze a teologia w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie*, Kraków 2008.
- R. Majkowska, *Czy Komisja Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności może szukać swoich korzeni w działalności Komisji Akademii w latach 1873–1952?*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” t. 5 (2003), s. 103–112.
- J. Mączka J., *Filozofia przyrody Władysława Natansona*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, t. 3 *Smoluchowski – Natanson – inni*, Kraków–Tarnów 2007, s. 505–520.
- J. Mączka, *Życie i poglądy filozoficzne Joachima Metallmanna (1889–1942)*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, t. 2 *Metallmann – Zawirski – Gawecki*, Kraków–Tarnów 2007, s. 183–212.
- M. Mylik, *Stefan Pawlicki (1839–1916)*, w: *Tomizm polski 1879–1918: słownik filozofów*, red. B. Listkowska, A. Andrzejuk, Radzymin 2014, s. 77–105.
- S.Z. Pawlicki, *Kilka uwag o podstawie i granicach filozofii*, Kraków 1878.
- R. Piechowicz, *Filozofia matematyki i fizyki Stanisława Zaremby*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, t. 3 *Smoluchowski – Natanson – inni*, Kraków–Tarnów 2007, s. 543–548.
- R. Piechowicz, *Zaremba Stanisław*, w: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 2, Lublin 2011, s. 684–685.
- M. Piesko, *Kilka uwag o metodologii nauk Zygmunta Zawirskiego*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, t. 2 *Metallmann – Zawirski – Gawecki*, Kraków–Tarnów 2007, s. 321–330.

- M. Piesko, *Naukowa metafizyka Zygmunta Zawirskiego*, Kraków–Tarnów 2004.
- P. Polak, *Augusta Witkowskiego filozoficzna droga do fizyki relatywistycznej*, „Studia z Filozofii Polskiej” t. 8 (2013), s. 137–158.
- P. Polak, „Byłem Pana przeciwnikiem [Profesorze Einstein]...”: *Relatywistyczna rewolucja naukowa z perspektywy środowiska naukowo-filozoficznego przedwojennego Lwowa*, Kraków 2012.
- P. Polak, *Current Perspectives on the Development of the Philosophy of Informatics (with a Special Regard to some Polish Philosophers)*, „Philosophical Problems in Science (Zagadnienia Filozoficzne w Nauce)” 63 (2017), s. 77–100.
- P. Polak, *Philosophy in Science – a Case Study of the Reception of the Special and the General Theory of Relativity in Kraków and Lwów before 1925*, „Studia Historiae Scientiarum” t. 15 (2016), s. 245–273.
- P. Polak, *Rola Stefana Z. Pawlickiego (1839–1916) w kształtowaniu się krakowskiego ośrodka filozofii przyrody*, w: *Oblicza filozofii w nauce: księga pamiątkowa z okazji 80. urodzin Michała Hellera*, red. P. Polak, J. Mączka, W.P. Grygiel, Kraków 2017, s. 85–132.
- P. Polak, *Rola wpływów filozofii europejskiej w procesie recepcji teorii względności w Krakowie i we Lwowie w latach 1905–1925*, w: *Filozofia polska na tle filozofii europejskiej w XX w.*, red. M. Woźniczka, Częstochowa 2014, s. 47–64.
- P. Polak, *Stanisława Zaremby filozoficzna koncepcja nauki*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 4 (2015), t. 60, s. 99–129.
- P. Polak, *Techniczna tkanka odkrycia naukowego [recenzja]*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce”, 56 (2014), s. 307–312.
- P. Polak, *Teologia nauki w perspektywie metodologicznej*, w: *Teologia nauki*, red. J. Mączka, P. Urbańczyk, Kraków 2015, s. 23–54.
- P. Polak, *U źródeł krakowskiej filozofii przyrody*, „Studia z Filozofii Polskiej” t. 6 (2011), s. 135–153.
- P. Polak, *Zygmunta Spiry uwagi o metodologii K.R. Poppera*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 3 Smoluchowski – Natanson – inni, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, Kraków–Tarnów 2007, s. 613–634.
- P. Polak, M. Dziekan, *Rękopisy Mariana Smoluchowskiego – ważne źródło do studiów nad filozofią w nauce*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 62 (2017), s. 141–169.
- M. Przeniosło, *Powstanie i pierwszy rok działalności Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie*, w: *Znani i nieznanie dziewiętnastowiecznego Lwowa: studia i materiały*, red. L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło, t. 1, Kielce 2007, s. 131–139.
- A. Przymusiła, *Stefan Pawlicki a pozytywizm*, w: *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, red. B. Skarga, t. 2, Warszawa 1975, s. 231–266.
- J. Rodzeń, *Na tropie widma: geneza i ewolucja spektroskopu optycznego w latach 1810–1860*, Kraków 2013.

- Z.E. Roskal, *Filozofia przyrody w europejskiej tradycji filozoficznej*, „Roczniki Filozoficzne” 3 (2000), t. 48/49, s. 47–70.
- T. Sinko, *O. Stefan Zacharyasz Pawlicki 1839–1916*, „Eos: czasopismo filologiczne: organ Towarzystwa Filologicznego [Commentarii Societatis Philologiae]” 1 (1916), t. 21, s. 132–135.
- B. Skarga, *Antypozytywizm i obrona metafizyki*, w: S. Borzym, H. Floryńska, B. Skarga, A. Walicki, *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, Warszawa 1983, s. 234–252.
- M. Smoluchowski, *Poradnik dla Samouków*, t. 2 *Fizyka*, Warszawa 1917.
- K. Starzec, *Dwie interpretacje myśli Mariana Smoluchowskiego*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 3 *Smoluchowski – Natanson – inni*, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, Kraków–Tarnów 2007, s. 399–426.
- K. Starzec, *Marian Smoluchowski – teoria nauki a działalność naukowa*, w: *Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, t. 3 *Smoluchowski – Natanson – inni*, red. M. Heller, J. Mączka, P. Polak, M. Szczerbińska-Polak, Kraków–Tarnów 2007, s. 387–398.
- M. Straszewski, *Obecny przełom w teorii poznania*, „Przegląd Filozoficzny” t. V (1902), s. 253–267.
- H. Struve, *Filozofia polska w ostatnim dziesięcioleciu (1894–1904)*, Warszawa–Kraków 1907.
- A. Strzałkowski, M. Kokowski, A.S. Kleczkowski i in., *Dyskusja po referacie Rity Majkowskiej „Czy Komisja Historii Nauki PAU może szukać swoich korzeni w działalności Komisji Akademii w latach 1873–1952?”*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” t. 5 (2003), s. 112–118.
- B. Średniawa, *Historia filozofii przyrody i fizyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Warszawa 2001.

Paweł Polak (ur. 1976, Kraków), dr hab., prof. UPJPII. W 2004 roku uzyskał doktorat z filozofii na Wydziale Filozoficznym Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie (promotor ks. prof. Michał Heller), habilitacja w 2013 na Wydziale Filozoficznym UPJPII na podstawie rozprawy „*Byłem Pana przeciwnikiem [Profesorze Einstein]...: Relatywistyczna rewolucja naukowa z perspektywy środowiska naukowo-filozoficznego przedwojennego Lwowa* (Kraków 2012). Redaktor naczelny czasopisma „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce”, współzałożyciel i redaktor czasopisma „Semina Scientiarum”, sekretarz Komisji Filozofii Nauk PAU, członek Komisji Historii Nauki PAU, członek Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych (kierownik grupy „Filozofia w informatyce”), kierownik studiów doktoranckich WF UPJPII oraz kierownik Katedry Historii i Filozofii Nauki WF UPJPII. Wydał także *Dynamika nauki: filozoficzne aspekty modelowania rozwoju nauki przy pomocy układów dynamicznych* (Kraków–Tarnów 2004). Publikował m.in. w „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric”, „Studia Historiæ Scientiarum”, „Studia Metodologiczne”.

